
ELEKTRONICKÝ SLOVNÍK JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO – PERSPEKTIVY DALŠÍHO ROZVOJE⁽¹⁾

ŠTEFAN PILÁT

The paper discusses perspectives of further development of the Old Church Slavonic Dictionary and possible problems associated with such processes. The ongoing digitization of the dictionary opens new possibilities for its development, most importantly an equalization of the differences that have arisen among its four parts. It brings also an option to expand the dictionary with other Old Church Slavonic texts and the digitization enables entirely new approach to the Czech Church Slavonic material as a whole.

Keywords: lexicography, digitization, Old Church Slavonic language, Old Church Slavonic texts, Czech recension of the Church Slavonic language

ÚVOD

Slovník jazyka staroslověnského (Kurz a kol. 1966–1997; dále SJS)⁽²⁾ představuje světově unikátní dílo české paleoslovenistiky, které shromažďuje a objasňuje slovní zásobu nejen kanonických staroslověnských památek, ale také mladších církevněslovanských opisů textů, jejichž vznik bývá kladen na Velkou Moravu nebo je jejich původ jakkoliv spjat s cyrilometodějskou misí. Vedle toho obsahuje též slovní zásobu textů česko-církevněslovanského původu. Společně s mimořádnou šíří svého záběru přináší překlady významů ve třech současných jazycích (česky, rusky a německy), vždy též latinsky a v případě dokladů z překladových textů uvádí výrazy z předloh (řeckých,

1 Příspěvek vznikl za podpory projektu „GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny“ MK ČR – NAKI II, DG16P02H024.

2 O okolnostech vzniku SJS podrobně Bláhová (2016).

latinských či starohornoněmeckých). Jednotlivé významy doplňuje a objasňuje hojnými faktografickými a výkladovými komentáři a bohatě je ilustruje citacemi z excerpovaných textů a jejich překladových originálů. Inovativním rysem je též uvádění synonymie u staroslověnských hesel.

Je pochopitelné, že u díla, které vznikalo po dobu několika desetiletí a na jehož tvorbě se vystřídaly dvě generace badatelů, docházelo průběžně k vývoji metodiky zpracování hesel, postupně se rozšiřoval okruh dostupných památek a jejich předloh a také přístup k sekundární literatuře. Nejvýraznější kolísání se pochopitelně projevuje v prvním díle, zejména v jeho počátku, při jehož tvorbě nebyl způsob zpracování hesel ještě zcela ustálen. Proto s vytvořením dodatků k SJS počítala hlavní redaktorka Zoe Hauptová (1929–2012) již ve svém závěrečném slově v IV. dílu SJS (SJS IV: 1042). K realizaci dodatků k I. dílu SJS došlo v letech 2008–2016 (Hauptová a kol. 2016; dále *Dodatky*).⁽³⁾ Svým celkovým rozsahem osmi sešitů se staly pátým integrálním dílem SJS. *Dodatky* přinesly nejen sjednocení formální stavby hesel, ale byl též doplněn materiál z památek, které nebyly z různých důvodů do prvního dílu zpočátku zařazeny, čímž vznikla celá řada nových hesel. Současné s tvorbou *Dodateků* probíhalo vydávání již od počátku SJS plánovaného *Řecko-staroslověnského indexu*, v roce 2014 byl uzavřen jeho první díl (Bláhová 2014; dále ŘSI)⁽⁴⁾. Etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český v Brně od roku 1989 vydává *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*⁽⁵⁾ (Havlová a kol. 1989; dále ESJS), který je na lexiku zařazeném do SJS materiálově založen. Vedle toho je heslář SJS zařazen do Srovnávacího indexu k slovníkům zpracovaným v rámci Komise pro církevněslovanské slovníky,⁽⁶⁾ z něž doposud vyšly dva díly (Ribarova 2015, 2018).

V roce 2016 byl zahájen pětiletý projekt GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny, který je financován v rámci programu NAKI II Ministerstva kultury ČR.⁽⁷⁾ Cílem tohoto projektu je digitalizace a online zpřístupnění

3 Více o projektu Čajka (2016).

4 Více o projektu Čermák (2016).

5 Podrobně o slovníku Janyšková (2016).

6 Více o projektu Ribarova (2016).

7 Více o projektu Pilát (2016) a na projektových stránkách www.gorazd.org.

Slovníku jazyka staroslověnského, *Slovníku nejstarších staroslověnských památek*,⁽⁸⁾ I. dílu *Řecko-staroslověnského indexu* a naskenované staroslověnské lístkové kartotéky. Do konce roku 2020 je plánováno zveřejnění těchto online databází. Základní ideou digitalizace těchto slovníků, v jejichž přirozeném centru leží SJS, je nejenom snadné zpřístupnění jejich obsahu co možná největšímu okruhu uživatelů, ale také udržování jejich obsahu v aktuální podobě a v souladu s nejnovějšími vědeckými poznatky v oboru.

Elektronická verze *Slovníku jazyka staroslověnského* se bude od verze tištěné v některých aspektech odlišovat. V první řadě budou přímo do hesel integrovány *Dodatky* k I. dílu. Další výraznou změnou je doplnění anglických překladů hesel v celém rozsahu slovníku. Do angličtiny bude pro lepší zpřístupnění mezinárodnímu okruhu uživatelů převeden původně latinsky psaný aparát slovníku a faktografické výklady a komentáře. U všech hesel bude doplněn soupis excerpovaných památek, ve kterých se daný lexém vyskytuje (odstavec *occurrit in ...*). Hesla SJS budou dále propojena s naskenovanými snímky staroslověnské lístkové kartotéky, díky čemuž bude možné dohledat všechny výskyty daného lexému v excerpovaných památkách. Hesla budou též provázána s hesly ŘSI v rozsahu prvního dílu. Prezentační prostředí poskytne pokročilé vyhledávací a filtrovací nástroje a možnost správy uživatelského obsahu.

1 PROBLÉM NEKONZISTENCE SJS

Idea udržování SJS v stále aktuální podobě s sebou však nese jisté problémy, které vyplývají jak z praktické nemožnosti okamžité aktualizace SJS v jeho celém rozsahu, tak z nemožnosti odpovídající aktualizace všech dalších slovníků, které z něj vycházejí nebo jsou s ním jakkoliv provázané. Tímto způsobem vzniklou nekonzistenci tak můžeme rozdělit na *vnitřní* (v rámci SJS) a *vnější* (ve vztahu k dalším slovníkům).

8 Jedná o digitalizaci doposud nevydaného druhého opraveného vydání jednosvazkového slovníku, který vyšel v Moskvě pod názvem *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* (Cejtlin 1994). Více o tomto slovníku a jeho druhém přepracovaném vydání Chromá (2016).

1.1 VNITŘNÍ NEKONZISTENCE

Vnitřní nekonzistence z různých příčin vznikala již v době tvorby původního SJS a byla důvodem vzniku *Dodateků* k I. dílu. Vydávání dodatků k dalším dílům SJS v původní sešitové podobě již není plánováno, neboť bude mnohem efektivnější tyto úpravy v budoucnu provádět přímo v heslech elektronického SJS. V současném stavu, kdy jsou implementovány pouze *Dodatky* k I. dílu, však zůstává tato historicky vzniklá nekonzistence neodstraněna. Paradoxně je ještě navýšena, neboť z důvodu chronologického postupu prací jsou dnes v nejaktuálnější podobě hesla v rozsahu I. dílu následovaná hesly IV. dílu a až pak stojí hesla II. a III. dílu.

Tento stav je nejvýraznější v okruhu citovaných památek. Nově nalezené části *Žaltáře sinajského* (SinN)⁹ a *Euchologia sinajského* (EuchN) a evangelní zlomky *Zografského palimpsestu* (ZogrPal), *Vatikánského palimpsestu* (Vat), *Bojanského palimpsestu* (Bojan) a *Sinajského palimpsestu* (SinPal) jsou tak zahrnuty jen do hesel v rozsahu I. dílu. V témž rozsahu je přihlíženo u částí *Supraslského kodexu* (Supr), *Homilie na Zvěstování Panny Marie* (Hom) a památky *Napisanije o pravěi věřě* (Napis) k novým předlohám řeckým, u *Nikodémova pseudoavangelia* (Nicod), *Života Benediktova* (Ben) a *Legendy o svatém Vítu* (Vit) k novým předlohám latinským. Některé další památky, které byly přidávány až v průběhu vydávání II. a III. dílu, byly v rozsahu I. dílu doplněny *Dodatky*, ale v části slovníku nadále chybějí. Jedná se o absenci *Eninského apoštoláře* (En) v rozsahu písmen κ – λ, *Dimitrijova kánonu* (Dim) a *Novgorodského rukopis Nikodémova pseudoavangelia* (NicodNovg) v rozsahu písmen κ – м.

V *Dodatecích* a v souladu s tím též v elektronickém SJS v rozsahu hesel I. dílu došlo k odstranění některých památek, které byly v původním SJS excerpovány nebo citovány nesoustavně a v průběhu času se jejich zařazení do SJS ukázalo být nadbytečným. Jedná se o varianty z pozdního *Nikolského čtveroevangelia* (Nik^(a)) spolu s variantami značenými jako Nik^b z dalšího čtveroevangelia uváděného v Daničicově edici (Daničič 1864),

9 Použité zkratky památek vycházejí z úzu SJS. Viz SJS (Kurz a kol. 1966–1997, I: LXXI–LXXIII; III: 670–671) a *Dodatky* (Hauptová a kol. 2016: 25–27).

kteřé shořelo při bombardování Bělehradu v roce 1941. Dále jde o varianty z *Perfirjevského parimejníku* (Perf) ojediněle citované z Brandtovy nedokončené edice staroslověnského parimejníku (Brandt 1894–1901). Vajsova edice knihy Jób z *II. Novljanského breviáře* (Gl Nov. II; Vajs 1903) představuje mladší překlad z latiny, proto je od III. dílu nahrazována textem vydaným Pechuškou (Gl ms. Viti; Pechuška 1935) z *Breviáře Víta z Omišlje*, který vychází z překladu z řečtiny.

V *Dodatcích* byla též provedena systematizace citování variant vostokovské (VencVost), minejní (VencMin) a charvátské redakce (VencNov) *První staroslověnské legendy o svatém Václavu*, dále kazaňského a petrohradského rukopisu *Druhé staroslověnské legendy o svatém Václavu* (VencNik), variant z tzv. *Záhřebského hagiografického sborníku z roku 1469 Života Konstantinova* a variant z *Uvarovského* (BesUvar) a *Synodálního* (BesSynod) rukopisu *Besěd na evangelije* (Bes). Tyto varianty nejsou ve zbývajících dílech SJS důsledně citovány.

Do rozsahu hesel I. dílu v souladu s praxí *Dodateků* též nebyly vřazeny některé varianty sporadicky citované od II. dílu. Jedná se o varianty z *I. Lublaňského (beramského) breviáře* (VencLab) a varianty z *breviáře Vatikánské apoštolské knihovny Illirico 6* (VencRom) k charvátsko-hlaholské redakci *První staroslověnské legendy o svatém Václavu* (VencNov) a o varianty z téhož breviáře *Vatikánské apoštolské knihovny Illirico 6* (CMVat) a zlomku *breviáře Rakouské národní knihovny Cod. slav. 121* (CMVindob) k *Oficiu sv. Cyrila a Metoděje* (CMLab a CMNov).

Řešení této vnitřní nekonzistence bude spočívat ve zpracování zbývajících částí slovníku podle metodiky zavedené *Dodatky*. Oproti tištěné verzi *Dodateků* se však již nepočítá s metodou zpracování hesel podle abecedy, ale podle památek, což bude postup při elektronickém zpracování hesel výrazně efektivnější. V první řadě je plánováno doplnění nových památek, poté přijdou na řadu další úpravy. Odstranění této vnitřní nekonzistence je základní podmínkou pro jakékoliv další rozšiřování nebo úpravy excerpční báze elektronického SJS. Při stávajících personálních možnostech týmu, pokud se nepodaří najít vnější zdroje financování, však lze očekávat, že se bude jednat o práci dlouhodobého charakteru.

1.2 VNĚJŠÍ NEKONZISTENCE

Slovník jazyka staroslověnského se stal základem řady výše zmíněných lexikografických projektů. Tímto základem je však jeho původní tištěná verze, resp. excerpovaný materiál v staroslověnské lístkové kartotéce. Jen v menším množství případů bylo též možné přihlížet k *Dodatkům* (některá hesla ŘSI a ESJS). Cíl elektronickou podobu SJS průběžně inovovat pak může vést k tomu, že se bude svým obsahem těmto souvisejícím projektům stále více vzdalovat.

To je samozřejmě patrné již vzhledem k staroslověnské lístkové kartotéce, na jejímž základu byl tento slovník vytvářen. Před vznikem *Dodatků* byla kartotéka doplněna o lístky jen z těch nových památek, ke kterým nebyl v danou dobu k dispozici *index verborum*. V současnosti je kartotéka pokládána za archivní materiál a další rozšiřování její excerpční báze nebo jakékoliv další zásahy do ní nejsou plánovány. K excerpci případných dalších památek bude již využívána výpočetní technika. Ve stávající podobě byla kartotéka naskenována a propojena s digitalizovanými hesly SJS. Ne vždy však bylo takové propojení možné. Mnohá nová hesla zavedená *Dodatky* již podklady v lístcích nemají, na druhou stranu v kartotéce zůstaly lístky s hesly, která byla z různých důvodů ze slovníku odstraněna, popř. byly doklady na nich zachycené přesunuty pod jiná záhlaví. Tato divergence bude s každými dalšími zásahy do slovníku nutně narůstat a tento fakt není řešitelný. Staroslověnskou lístkovou kartotéku tak bude možno chápat hlavně jako historický dokument, který nemusí odpovídat současnému stavu slovníku.

Souběžně s excerpcí pro *Slovník jazyka staroslověnského* vznikaly obrácené řecko-staroslověnské lístky, které se staly základem pro tvorbu *Řecko-staroslověnského indexu*. O konečném výběru památek pro ŘSI bylo rozhodnuto ještě před úplným zformováním koncepce *Dodatků*, proto ŘSI zahrnuje jen část nových památek do nich zařazených. Zahrnuty jsou *SinN* a *EuchN*, z evangelních zlomků pouze *Vat*. Pro tyto texty byla doplněna lístková excerptce. S dalším rozšiřováním materiálové báze ŘSI nelze do doby jeho dokončení počítat, a to z důvodu technické obtížnosti takového kroku a zároveň vytvoření nežádoucí vnitřní nekonzistence v rámci ŘSI.

Jedním z cílů projektu Gorazd je integrace SJS a ŘSI, aby byly oba slovníky vzájemně průchozí a uživatel mohl snadno čerpat důležité informace z obou míst. Dalšími případnými změnami a rozšiřováním materiálové báze SJS by se však tato integrace stále více narušovala. Dokončení ŘSI a práce na jeho případném rozšíření jsou prozatím otázkou dlouhodobého časové horizontu.

Etymologický Slovník jazyka staroslověnského je dalším významným projektem čerpajícím z materiálové báze SJS. Vydávání heslové části slovníku bylo dokončeno v roce 2018 publikací sešitu č. 19. Autoři ESJS mohli čerpat z *Dodatků* jen v omezené míře až v pozdějších sešitech. Z důvodu šíře a hloubky etymologického výzkumu se autorům podařilo v mnoha případech upřesnit sémantiku staroslověnských výrazů nad míru zachycenou v SJS. Tyto nové poznatky však nemohly prozatím být v SJS zpracovány, a to ani v rámci *Dodatků*, neboť v době jejich tvorby nebyla ještě mnohá písmena prvního I. dílu v ESJS, v kterém jsou záhlaví řazena podle latinky, zpracována. Revize sémantiky hesel SJS na základě ESJS bude tak možná až v druhé fázi po dokončení projektu Gorazd. Pokud to budoucí vývoj a možnosti financování dovolí, byla by jistě žádoucí digitalizace ESJS a jeho integrace v systému Gorazd s propojením s hesly SJS a případně i ŘSI. I zde však hrozí prohlubování nekonzistence mezi SJS a ESJS, pokud by byla materiálová báze SJS jednostranně měněna či rozšiřována.

V případě *Srovnávacího indexu k slovníkům zpracovaným v rámci Komise pro církevněslovanské slovníky* jsou případné změny sestavy hesel v SJS nejméně problematické. *Srovnávací index* je vydáván elektronicky a soupis hesel v SJS v něm lze poměrně snadno upravit tak, aby odpovídal aktuálnímu stavu.

2 MOŽNOSTI DALŠÍHO ROZVOJE SJS

Jak z výše uvedeného nástinu vyplývá, nutným předpokladem k jakémukoliv dalšímu rozvoji SJS je odstranění stávající vnitřní nekonzistence. To bude nutnou následující fází po dokončení základní digitalizace v roce 2020. Teoretická možnost dalších proměn v excerpci bázi by pak mohla

být až další fází. Z důvodu nebezpečí prohlubování vnější nekonzistence je žádoucí, aby jakýkoliv budoucí zásah do excerptní báze SJS byl projednán s redakčními týmy těchto slovníků a k případným inovacím docházelo v kooperaci s nimi tak, aby byla zaručena možnost budoucího zahrnutí takových úprav i do těchto slovníků. Nedodržení tohoto postupu by postupně vedlo k narušení smyslu systému Gorazd jako integrujícího prostředí pro tyto slovníky.

Z hypotetických možností budoucího rozšíření materiálové báze můžeme navrhnout a předložit k odborné diskuzi tyto návrhy:

- **Evangelia:** Texty evangelií jsou staroslověnskými kanonickými památkami poměrně dobře zachyceny, avšak obě nejstarší hlaholská čtveroevangelia, *Zografské* a *Mariánské*, mají v některých částech lakuny. Z rozsáhlého srovnávacího výzkumu A. Aleksejeva (Aleksejev 1998: 36–37) vyplývá, že nejbližší k hlaholským čtveroevangeliím stojí tzv. *Typografské* (12. st., RGADA, ф. 381, 1) a *Haličské čtvero-evangelium* (z roku 1144, GIM, Син. 404). Nabízí se tak možnost chybějící části doplnit z jedné z těchto památek, případně provést kompletní excerptci. Pro bohaté zastoupení evangelních textů v SJS však lze takové rozšíření pokládat jen za málo přínosné.
- **Apoštolý:** Pro nedostatek jiných možností v době vzniku SJS byl za základní text staroslověnského překladu apoštola zvolen ruský *Christinopolský apoštol* (Christ) na základě zastaralé edice E. Kalužniackého (Kalužniacki 1896), který je v místě lakun doplněn úryvky z bosenského *Hilferdingova apoštola* č. 14 (Hilf) a ruskými *apoštolý Moskevské synodální knihovny* č. 7 (Mosk^a) a č. 18 (Mosk^b). Kyjevský zlomek *Christ* nebyl do Kalužniackého edice zahrnut, vydal jej samostatně Maslov (1910). Tento zlomek nebyl pro SJS excerptován. Samotný výběr *Christ* jako základního textu nebyl příliš šťastný, neboť se jedná o text mladší redakce silně ovlivněný preslavskými vlivy. Později byly identifikovány úplné texty apoštola v podstatně větší míře odrážející původní cyrilometodějský překlad (Pilát 2017). V první řadě se jedná o středobulharský *Crkolezský apoštol* z 13. století (Bogdanović a kol. 1986). Textologicky je mu blízký

i zmíněný *Hilf*, který je z části vydané Kuľožniackým již do SJS zahrnut. Jednodušší postup by tak patrně byl vyexcerpovat zbývající části právě tohoto bosenského rukopisu ze 14. století a použít jej nově jak rukopis základní. Tato změna by jistě přinesla novou, doposud lexikograficky nepodchycenou část cyrilometodějské slovní zásoby zachované v apoštolním textu, současně by se však jednalo o proměnu natolik závažnou, že by musela proběhnout v koordinaci s dalšími projekty ze SJS vycházejícími.

- **Žaltáře:** Mezi památkami nalezenými v roce 1975 v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji se mimo jiné nacházel hlaholský žaltář zvaný *Dimitriiŭv*. Do tohoto kodexu jsou vloženy i další hlaholské texty. Mezi nimi vynikají svým obsahem unikátní *Sinajské medicínské listky*. Tento kodex, který právem náleží mezi kanonické památky staroslověnštiny, v nedávné době fototypicky vydal H. Miklas (2012), textová edice je v přípravě. Adekvátnost zařazení *Dimitriova žaltáře* do excerpční báze SJS je nesporná. Pro celkově nízkou variabilitu žaltářního textu by nemělo dodatečné zařazení této památky do SJS a případně též do dalších souvisejících slovníků tvořit velké obtíže.
- **Další starozákonní texty:** Otázka možného dochování Metodějova překladu Starého zákona mimo žaltář a parimejník je složitá a není možné na tomto místě do této problematiky podrobněji zabíhat. Do SJS byla z dalších starozákonních textů zařazena pouze tzv. *Glagolitsica Vajsova* (Gl), což jsou úryvky z tzv. Malých proroků nacházející se v charvátsko-hlaholských breviářích (kniha Jób je v SJS nověji čerpána z vydání Pechušкова). Tyto texty byly z části doplněny variantami z Tunického vydání knih Malých proroků z ruského rukopisu z 16. století (Tunickij 1918; Tun), který je opisem rukopisu sepsaného již roku 1047 v Novgorodě popem Upirem Lichým. Texty v Tun však zjevně odrážejí preslavskou redakci těchto textů. Jejich úplná excerpce tak není pro SJS, jehož cílem je podat lexikální obraz staroslověnštiny cyrilometodějského období, vhodná, spíše by bylo možno uvažovat o jejich úplném vypuštění. Případné doplnění dalšími starozákonními texty je otázka další odborné diskuze. V úvahu připadá

zejména tzv. *Jihoslovanská bible*, kterou představuje rukopis F.I.461 Ruské národní knihovny bulharského původu z poslední čtvrtiny 14. stol. (Nikolova 2005; Aleksejev 1999: 133–139), který obsahuje velkou část knih Starého zákona bez oktateuchu a žaltáře. Tyto texty v základu nepochybně obsahují starobylý překlad, přestože současně vykazují znaky východobulharských redakčních úprav z 10.–11. století. Případná excerpce těchto textů pro SJS by znamenala radikální změnu v dosavadní struktuře starozákonních textů a bezpochyby by též znamenala výrazné navýšení nového lexikálního materiálu. Přes oprávněnost zařazení těchto starozákonních textů do SJS, zvláště ve srovnání s jinými zařazenými texty, jejichž souvislost s cyrilometodějským obdobím je spíše nepřímá (to se ostatně týká i většiny textů východobulharského *Supraslského kodexu*), by realizace takového zámeru byla nesmírně časově a pracovně náročná. Navíc by bylo nutno zajistit možnost analogického rozšíření i u dalších slovníků navazujících na SJS. Uskutečnitelnost takového projektu v tuto chvíli přesahuje reálné možnosti autorského týmu SJS.

- **Liturgické a homiletické texty:** V této skupině textů stojí na prvním místě tzv. *Sinajský misál* (N/5) z nových nálezů v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji (Tarnanidis 1988: 103–108). Tento významný hlaholský rukopis o 80 listech liturgického obsahu z 11. století, který právem náleží mezi soubor kanonických staroslověnských památek, je však silně poškozený a špatně čitelný. Památka doposud nebyla vydána a odborná veřejnost neměla prozatím možnost se s jejím obsahem podrobněji seznámit. Na její edici dlouhodobě pracuje tým pod vedením H. Miklase. – Co se homiletických textů týče, můžeme vyzdvihnout zejména tzv. *Germanův sborník* (Mirčeva 2006), středobulharský kodex z let 1358–9, který je však patrně přepisem originálu vzniklého ve východním Bulharsku v 10.–11. století. Jedná se tak o určitou analogii *Supraslského kodexu*. Některé z textů jsou však v *Germanově sborníku* zachovány v archaičtější podobě. Jazykové rysy některých homilií v něm obsažených poukazují na původ v nejstarším období dějin staroslověnštiny. Případné zařazení Ger-

manova sborníku do excerpční báze SJS by jej jistě obohatilo o nové lexikální jednotky náležející do nejstarší vrstvy staroslověnské slovní zásoby. Současně by se však jednalo o obtížný úkol, který by značně ovlivnil celkové složení slovníku, a výrazně by jej tak odchýlil od dalších slovníků ze SJS vycházejících.

Pochopitelně by bylo možné nalézt celou řadu dalších textů, o jejichž případném zařazení do excerpční báze SJS by bylo možné uvažovat. S ohledem na vysokou časovou, personální, a tím i finanční náročnost každého takového kroku je v dohledné době takový zásah většího rozsahu jen obtížně představitelný. Za prioritní úkol, který může nastat po odstranění vnitřní nekonzistence elektronického SJS, můžeme pokládat rozšíření excerpční báze SJS o hlaholské staroslověnské památky nalezené v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, tedy o *Dimitriův žaltář* (o celý kodex včetně vložených nežaltářních textů) a o tzv. *Sinajský misál*, jakmile bude text dostupný. Tyto kroky bude třeba koordinovat s redakčními týmy ŘSI a ESJS tak, aby byl nový materiál k nim souběžně zpracován např. formou dodatků, čímž by se zabránilo další desintegraci sepětí těchto slovníků. Úvahy o případném rozšíření o další texty prozatím zůstávají v hypotetické rovině.

3 OTÁZKA ČESKO-CÍRKEVNĚSLOVANSKÉHO SLOVNÍKU

Zvláštěností skladby SJS je to, že je do jeho excerpční báze zařazen i materiál památek předpokládaného česko-církevněslovanského původu, přestože se nejedná o texty, které můžeme přímo spojit s cyrilometodějským obdobím staroslověnštiny. Příčiny jsou pochopitelné. V době vzniku SJS nebylo myslitelné souběžně pracovat ještě na dalším samostatném slovníku. Korpus textů česko-církevněslovanského původu je navíc co do počtu památek omezený, svým rozsahem v něm pak značně asymetricky převládají doklady z *Beséd na evangelije*, neboť tato památka svým rozsahem výrazně převyšuje všechny ostatní texty dohromady. Včlenění česko-církevněslovanského materiálu do SJS tak bylo pochopitelným krokem, přestože má i své problematické stránky (Bláhová 2016: 27).

Elektronické zpracování SJS však přináší nové možnosti, jak se s tímto problémem vypořádat. Prezentační prostředí v první řadě umožní omezit vyhledávání pouze na památky cyrilometodějské (kanonické a post-kanonické) nebo naopak pouze na česko-církevněslovanské. To značně usnadní studium lexika památek česko-církevněslovanského původu. Je však možné jít ještě dál. Z technického hlediska není nijak obtížné hesla mající výskyt v česko-církevněslovanských památkách vyčlenit do samostatné databáze, kterou by pak bylo možné zpracovat do podoby samostatného česko-církevněslovanského slovníku. Ze SJS by pak bylo hypoteticky možné česko-církevněslovanský materiál zcela odstranit. To by byla však velmi radikální změna v dosavadní struktuře SJS a způsobilo by to velmi závažnou nekonzistenci s dalšími slovníky ze SJS vycházejícími, proto takový krok můžeme těžko pokládat za smysluplný.

Samostatná databáze česko-církevněslovanského slovníku by navíc měla tu výhodu, že by byla snadno rozšiřitelná o další známé památky česko-církevněslovanského původu, které do SJS z různých důvodů zařazeny nebyly. Z takových památek byla v poslední době vydána *Legenda o sv. Anastázii* (Čajka 2011), *Modlitba sv. Řehoře* a *Modlitba vyznání hříchů* (Vepřek 2013). Nové zpracování zasluhuje též *Modlitba ke sv. Trojici* (Trin), z níž byl do SJS excerpován jen úryvek vydaný Sobolevským (Sobolevskij 1910: 45–47), a popř. další texty uvažovaného česko-církevněslovanského původu uváděné Marešem (Mareš 1979). Případné zařazení těchto textů přímo do elektronického SJS je sice také možné, avšak SJS by se tím opět o něco více odchýlil od svého původního záměru popsat slovní zásobu staroslověnštiny cyrilometodějského období a umocnil by se problém vnější nekonzistence.

Lze samozřejmě postupovat i umírněnějším způsobem a ze SJS exportovat např. pouze heslář lexémů s výskytem v památkách česko-církevněslovanského původu s vysvětlením významu, do kterého by mohly být přidány i výrazy z nových památek. Tato idea se v tuto chvíli jeví jako nejrealističtější. Konečný způsob realizace však vyplyne až na základě diskuze odborné veřejnosti, aby mohlo být v co možná největší míře vyhověno aktuálním vědeckým potřebám.

ZÁVĚR

Jedním z cílů digitalizace *Slovníku jazyka staroslověnského* v rámci projektu *GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny* bylo umožnit budoucí udržování tohoto slovníku vždy v aktuálním stavu vědeckého poznání. Při podrobnějším rozboru tohoto cíle však narážíme na určité problémy, které bude nutné při jeho realizaci překonávat. Základním předpokladem dalšího rozvoje bude vyřešit historicky vzniklou vnitřní nekonzistenci uvnitř elektronického SJS. Při jakýchkoliv případných zásazích do složení SJS je současně třeba vždy hledět i na další slovníky, které z něj materiálově vycházejí. V první řadě je to ŘSI a ESJS, pak *Srovnávací index*. Každý další zásah do SJS je tak třeba konat koordinovaně, aby mohly být v nějaké formě příslušné změny zachyceny i v těchto slovnících. Za prioritní můžeme pokládat rozšíření excerpční báze SJS o hlaholské památky nalezené v roce 1975 v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji (*Dimitrijův žaltář* a tzv. *Sinajský misál*). Rozšíření o jakékoliv další texty prozatím zůstává v rovině úvah. Elektronický SJS přináší též nové možnosti práce s česko-církevněslovanským materiálem. Za reálný cíl můžeme považovat vytvoření česko-církevněslovanského hesláře rozšířeného o nové památky. Všechny v článku nastíněné možnosti budoucího rozvoje SJS je třeba podrobit důkladné odborné diskuzi.

PhDr. Štefan Pilát, Ph.D.

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Valentinská 1, 110 00, Praha 1

pilatste@slu.cas.cz

LITERATURA

ALEKSEJEV, Anatolij Arkad'jevič

1998 *Евангелие от Иоанна в славянской традиции* (Санкт-Петербург: Российское библейское общество)

1999 *Текстология славянской библии* (Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин)

BLÁHOVÁ, Emilie

2016 „Kronika Slovníku jazyka staroslověnského“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 13–86

BLÁHOVÁ, Emilie (hlavní redaktorka)

2014 *Řecko-staroslověnský index I: Index verborum graeco-palaeoslovenicus I.* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – Euroslavica)

BOGDANOVIĆ, Dimitrije – VELČEVA, Borjana – NAUMOV, Aleksander

1986 *Болгарский апостол XIII века: рукопись Дечани-Црколез 2. Исследование и микрокарточное воспроизведение рукописи* (София: Международный информационный центр об источниках по истории Балкан и Средиземноморья /СИБАЛ/)

BRANDT, Roman

1894–1901 *Григоричевъ перимейникъ. Въ сличении съ другими перимейниками. I – III.* (Москва: Университетская Типография)

CEJTLIN, Ralja Michajlovna – VEČERKA, Radoslav – BLÁHOVÁ, Emilie (redaktoři)

1994 (dotisk 1999) *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* (Москва: Русский язык)

ČAJKA, František

2011 *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.)

2016 „Dodatky ke Slovníku jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae V. – Addenda et corrigenda)“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 87–107

ČERMÁK, Václav

2016 „Řecko-staroslověnský index (Index verborum graeco-palaeoslovenicus)“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 109–116

DANIČIĆ, Đuro

1864 *Никољско јеванђеље* (Београд: Државна штампарија)

HAUPTOVÁ, Zoe – KONZAL, Václav – PILÁT, Štefan (hlavní redaktoři)

2016 *Slovník jazyka staroslověnského V. Dodatky a opravy k I. dílu: Lexicon linguae palaeoslovenicae V. Addenda et corrigenda ad volumen I* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – Euroslavica)

HAVLOVÁ, Eva – ERHART, Adolf – JANYŠKOVÁ, Ilona (hlavní redaktoři)

1989– *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Praha: Academia; Brno: Tribun EU)

CHROMÁ, Martina

2016 „Slovník nejstarších staroslověnských památek – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 127–138

JANYŠKOVÁ, Ilona

2016 „Etymologický slovník jazyka staroslověnského“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 139–155

KAEUŽNIACKI, Aemilianus

Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti (Vindobonae)

KURZ, Josef – HAUPTOVÁ, Zoe (hlavní redaktoři)

1966–1997 *Slovník jazyka staroslověnského I–IV: Lexicon linguae palaeoslovenicae I–IV* (Praha: Academia)

MAREŠ, František Václav

1979 *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin* (München: Wilhelm Fink)

MASLOV, Sergij Ivanovič

1910 „Отрывок Христинопольского апостола, принадлежащий библиотеке Университета св. Владимира.“ *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, Т. XV, кн. 4. Санкт-Петербург, s. 229–269

MIKLAS, Heinz (ed.)

2012 *Psalterium Demetrii Sinaitici monasterii sanctae Catharinae codex slav 3/N adiectis foliis medicinalibus* (Wien: Holzhausen)

MIRČEVA, Elka

2006 *Германов сборник от 1358/1359 г. Исследване и издание на текста* (София: Валентин Траянов)

NIKOLOVA, Svetlina

2005 „Древнеболгарский перевод Ветхого Завета“; in *Славянский альманах: 2005* (Москва: Индрик), s. 355–364

PECHUŠKA, František

1935 *Staroslovanský překlad knihy „Job“* (Praha: Knihovna Časopisu katolického duchovenstva)

PILÁT, Štefan

2014 „Cyrilometodějský překlad apoštola a jeho další vývoj v slovanské rukopisné tradici“; in P. Kouřil a kol., *Cyrilometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu* (Brno: Archeologický ústav AV ČR, v. v. i.), s. 256–267

2016 „Projekt GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 117–125

RIBAROVA, Zdenka

2016 „Srovnávací index k slovníkům zpracovaným v rámci Komise pro církevněslovanské slovníky“; in F. Čajka – M. Černý (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy* (Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.), s. 187–200

RIBAROVA, Zdenka (ed.)

2015 „Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС. Том I. а – з“

(Скопје: Македонска академија на науките и уметностите); Dostupné z: <http://ical.manu.edu.mk/books/Sporedben%20indeksMANU.pdf> [přístup 26. 4. 2020]

2018 *Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС. Том II. и – о* (Скопје: Македонска академија на науките и уметностите); Dostupné z: http://ical.manu.edu.mk/images/pub/Sporedben_indeksMANU-II.pdf [přístup 26. 4. 2020]

SOBOLEVSKIJ, Aleksej Ivanovič

1910 *Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии* (Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук)

TARNANIDIS, Ioannis

1988 *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai* (Thessaloniki)

TUNICKIJ, Nikolaj Leonidovič

1918 *Книги XII малых пророков с толкованиями в древнеславянском переводе. Вып. I.* (Сергиев Посад: Отделение русского языка и словесности Российской академии наук)

VAJS, Josef

1903 *Liber Iob* (Veglia: Academia veglensis)

VEPŘEK, Miroslav

2013 *Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříchů v církevněslovanské a latinské tradici* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)